

niet iets als een instinct of een ingeboren eigenschap is.

Toen ik zelf voor het eerst van dood hoorde, was ik vijf jaar, wat ik vaststellen kan door mij de straat in Zwolle te herinneren, waar we woonden. Een grofgeaarde dienstbode had — Nannie van Wehl waarschuwt er terecht tegen — mij bang gemaakt, dat ik dood zou gaan, als ik, ik weet niet welke euvelheden niet naliet. Kort na deze bedreiging zag ik van voor het venster het in gereedheid brengen van een begrafenisstoet. Ik vroeg, wat die zwarte wagen en die zwarte mannen beteekenden en ik herinner mij, dat ik het geheel zeer gruwelijk vond. Mijn moeder zei, dat het oude vrouwtje, dat tegenover ons woonde, gestorven was en dat ze nu werd weggebracht. Toen begeerde ik te weten, wat voor kwaad ze had gedaan, om te moeten doodgaan. Moeder onderrichtte mij, dat ze heelemaal geen kwaad gedaan had, maar dat ze dood was gegaan wegens hoogen leeftijd.

Vermoedelijk is toen in mijn gedachten een conflict gerezen tusschen de beweringen van de dienstbode, als zijnde primair, en die mijner moeder, met grooter autoriteit. Maar zeker weet ik nog, dat ik hetgeen ik meende te begrijpen, smartelijk triest heb gevonden.

Van dood-zijn heeft een kind geenerlei denkbeeld. Hoogstens stelt het zich dood-zijn voor als weg zijn. Als het verneemt, dat een familielid dood is, — omtrent zijn eigen dood denkt het niet — dan denkt het aan weg zijn en weg blijven, zonder meer. Freud, die beter dan al zijn tijdgenooten en voorgangers de psychische phaenomenen en hun mechanismen heeft begrepen, vat dit ook zoo op. Dat de dood op zichzelf voor het kind dus niets afschrikkends heeft — Nannie van Wehl zegt dit ook — volgt hieruit. Dat we de kinderen vrees voor den dood injagen gebeurt, behalve door de bangmakende opmerkingen van oudere menschen, door de gruwelijke doodssymboliek, die we gebruiken. Waarom moet alles wat bij den dood behoort, lijkwagen, kleeding, zwart zijn als de slagschaduw van den dood zelve. Waarom is alles niet hemelsblauw, daar toch de godsdiensten beweren, dat de ziel naar den hemel gaat, waarom hebben we nog altijd het onelegante geraamte uit de tijden, toen de doodendans haar intrede deed in de kunst, als symbool behouden? Hoe eerder vriend Hein opgeborgen wordt in het knekelhuis der beeldende kunsten, hoe beter.

De Grieken, die den dood personifieerden in Thanatos, den zoon van den nacht en den broeder van den slaap, spraken niet over sterven, maar ze zeiden: als er eens iets gebeurt, evenals wij graag dit euphemisme gebruiken. Waarom spreken wij over den dood als den grooten vijand, den onafwendbaren boeman, ik vraag het met Nannie van Wehl, waarom zouden we dien vreeselijken hol-oog niet wat idealiseeren en hem op afbeeldingen b.v. voorstellen als een engel, die een slapend mensch of kind door blauwe lucht omhoog draagt? Ja, waarom niet? Omdat dat geen „gebruik” is? Het worde dan gebruik, en hoe eerder hoe liever.

Tot welke stuitende dingen de zucht tot duidelijke doodssymboliek kan voeren, is te zien in het Crematorium te Parijs, op Père Lachaise. Daar staat, misschien ter aanmoediging om zich te laten cremeeren, een geraamte in de vestibule, voor een deel gehuld in een witten doek. Waarvoor? Het schijnt mij een overblijfsel uit barbaarsche heidentijden, zooveel waarde te hechten aan ontvleescht ge-

NOGMAALS HET KIND EN DE DOOD.

In nr. 3 van dezen jaarg. schreef Nannie van Wehl over het kind en de dood. Ik las die sympathieke studie met belangstelling en tevens met eenige bevreemding. Ik neem aan, dat de schrijfster niets geïdealiseerd heeft — wat ons, menschen, die letterkundigen arbeid leveren anders licht kan gebeuren, als we niet oppassen — maar het bevreemdende is, dat vier gezonde kinderen allen evenzeer met een zonderling *verlangen* naar den dood waren geënt. Ik gebruik dit woord, wijl het verlangen naar den dood toch zeker

beente, dat men het als symbool zooveel mogelijk toepast; en het wijst op weinig geloof in onsterfelijkheid, alles wat met den dood in uiterlijk verband staat, de kleur van hopeloozen, lichtloozen nacht te geven.

Herhaaldelijk heb ik ernstig-zieke kinderen gezien in het Kinderziekenhuis, en velen heb ik gezien, die sterven moesten, zonder dat ik ergens aan heb kunnen opmerken, dat ze vreesden voor den dood. Ook zeide eens de moeder van een destijds 12-jarigen jongen in bijzijn van den knaap tegen mij, dat het schaap maar liever van de school in huis moest blijven, omdat hij toch gauw dood zou gaan. Hij zou zeker geen 12 jaar worden. De jongen, hetzij dat hij dit verhaal al zoo vaak had gehoord, dat hij er onverschillig voor was geworden, hetzij wijl hij den zin der woorden niet kende, stond er rustig bij. Toen ik de moeder vermaande toch niet zulke dingen in tegenwoordigheid van kinderen te zeggen, zei ze geruststellend, dat het hem niets zou hinderen. Ze heeft gelijk gehad, want de jongen loopt nu nog vroolijk langs 's Heeren straten. Maar al is het aan té nemen, dat kinderen uit zichzelf geen vrees zullen gevoelen voor de verschrikkingen van den dood, wie weet hoeveel angst misschien een kinderhart martelt, dat op een dergelijke wijze over zijn aanstaanden dood heeft hooren spreken. Tot zoover de opmerkingen over het kind en den dood, waarin ik het grootendeels eens ben met Nannie van Wehl. En nu een paar gevallen, waarin een kind zich met overwegingen over den dood bezig hield:

Van een vierjarig jongetje — hij wordt mij als aardig beschreven en op zijn vierde jaar kan men inderdaad wel eens een aardig jongetje zijn — wordt mij het volgende meegedeeld:

Hij was stout geweest en toen zei zijn moeder: Jij bent zoo ondeugend, dat je vader en moeder nog dood gaan van verdriet. De kleine aardige jongen trok zich daar niet veel van aan, waarschijnlijk omdat men op dien leeftijd nog heel wat minder nauwkeurige voorstelling heeft van wat dood-zijn eigenlijk beteekent, dan b.v. op onzen leeftijd. Ook zal hij zijn slechtheid wel niet zoo zwart hebben gezien, als zijn moeder die vond, voorts heeft hij geen verband kunnen ontdekken tusschen zijn stoutheid en den hem zoozeer onbekenden dood. Maar die jongen liet al die bespiegelingen over voor menschen, die daarvoor tijd en lust hebben, en ging rustig met zijn paardje zitten spelen. Zoodat men zou kunnen denken: de beangstigende bedreiging van de moeder heeft niet gebaat, maar ook niet geschaad. Het schijnt weer een opmerking van het veelsprekende menschengeslacht geweest te zijn, die als een zandkorrel in de woestijn ergens verwaaid is. Maar zoo is het toch niet geweest. Want na een half uur, de jongen was nog met zijn paardje of misschien met ander speelgoed bezig, begon hij opeens luid te schreien en liet zijn speelgoed in den steek. De moeder vroeg naar de oorzaak van de droefheid en werkelijk, de aardige jongen had alle reden diepbedroefd te zijn. Dat moet iedereen toegeven, die dit leest: hij was zoo bedroefd, omdat nu zijn kinderen later geen grootvader en geen grootmoeder zouden hebben.

Uit dit antwoord blijkt zeer veel: ten eerste, dat het kind zijn moeder wel heeft begrepen, dat het geen verwaaide woorden waren, en dat de wet van het behoud van psychisch arbeidsvermogen ook hier doorgaat; de woorden zijner moeder

hebben hem aan het nadenken gebracht en hij is tot dit inzicht gekomen: dat het mogelijk is, dat zijn ouders, tengevolge van verdriet over zijn euveldeeden den schrikbaren Hades zullen ingaan, dat ze dan dus weg zullen zijn, — dood beteekent voor het kind eenvoudig heelemaal en voorgoed weg, — dat hijzelf later groot zal worden en kinderen krijgen, dat hij van die kinderen veel zal houden en hun vele weldaden gunnen zal; dat die weldaden afkomstig zullen zijn van de grootouders, evenals alle buitenkansjes hem nu door zijn eigen grootouders worden bezorgd; dat de kans dat zijn kinderen van hun grootouders genieten zullen vervlogen zal zijn, daar nu zijn ouders sterven moeten van verdriet.

Het geval schijnt mij in menig opzicht belangrijk genoeg, het neer te schrijven, in de eerste plaats bewijst het, dat het kind, (niet in het algemeen, maar dit kind) wel erkentelijk is voor versnaperingen enz. van zijn grootouders, maar weinig aandacht schenkt aan de zorgen zijner ouders, anders zou hij wel bedroefd zijn geweest, om zijn onverzorgden staat, na hun dood. Voorts verfrischt het weer eens het aloude spreekwoord, dat kleine potjes ook ooren hebben en het vermaant, vooral niet lichtzinnig aardigheden of goedbedoelde bangmakerijtjes tegen kleine kinderen te zeggen. Bovendien blijkt eruit, dat kleine kinderen, al schijnen ze ook ernstig te spelen, zeer solied kunnen nadenken over hetgeen ze gehoord hebben, en dat ze er besluiten uit kunnen trekken, die ons verrassen. Mij tenminste heeft de redeneering van den kleinen jongen zeer verbaasd en daarom heb ik er eventjes belangstelling voor gevraagd.

Het andere geval is dit: een vader zit met zijn zoontje en een volwassen nichtje, logeé, voor het venster. Een stokoud, gebrekkig loopend man stumpt voorbij en wordt door het logeetje beklaagd. De vader zegt: „O, dat is de oude.... hij is al over de 90 jaar!” Waarop het meisje zegt: „Als ik zoo oud en zoo gebrekkig zou moeten worden, dan was ik liever dood”.

Een poosje later zit de vierjarige jongen op den grond te spelen. Opeens slaat hij zijn handen in de lucht tegen elkaar en op de vraag van het nichtje, wat hij doet zegt hij, dat hij een vlieg heeft doodgeslagen en hij laat de doode vlieg zien. Nu wordt hij door het nichtje berispt: hij mag geen dieren doodmaken. Maar de kleine jongen heeft onmiddellijk een stelsel van verdediging gereed: „het was een zeer oude vlieg en hij was erg gebrekkig.” Het nichtje vindt het doden van een vlieg, al is het dan ook een oude, gebrekkige vlieg zeer afkeurenswaardig. Ze zegt, dat het heel leelijk is, een vlieg, die geen kwaad heeft gedaan, dood te maken.

Maar ook hier weet de jeugdige raisonneur wat op te bedenken: de vlieg had hem, in het voorbijvliegen in het gezicht gespuugd en tot straf daarvoor had hij hem gedood.

Hij vond dus op dat oogenblik, alleen ter verontschuldiging van zijn daad uit, dat de doodstraf een billijke straf was, evenals dat in vroegere beschavingsperioden werd gevonden.

FRITS VAN RAALTE.